

Vukovich Gabriella:
Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Vukovich Gabriella (2006) „Az elvált apák helyzetének néhány
aspektusa” in: *Társadalmi riport 2006*, Kolosi Tamás,
Tóth István György, Vukovich György (szerk.). Budapest:
TÁRKI, Pp. 267–283.

Az elvált apák helyzetének néhány aspektusa

Vukovich Gabriella

1. Bevezető¹

Magyarországon a válások évenkénti száma az elmúlt években viszonylag állandó, 25 ezer körül ingadozik. Ez meglehetősen magas, ha figyelembe vesszük, hogy napjainkban évente már csak mintegy 40 ezer házasságot kötnek. A válás az emberek jelentős hányada – szülők és gyermekek, valamint tágabb családjuk – számára térszerű élettapasztalat.

Az 1990-es évek elejéig folyamatosan nőtt azon válások aránya, ahol a házasság feleknek volt közös gyermeke. Ez az arány a kilencvenes évek folyamán kicsit csökkent, az elmúlt 4-5 évben 60–62% körül stabilizálódott. A válás után az esetek döntő többségében az anya felügyelete alatt maradnak a gyermekek. A népszámlálás adatainak tanúsága szerint 2001-ben 284 ezer egyszülős család volt, amelyben eltartott gyermeket neveltek. Az eltartott gyermeket nevelő egyszülős családok 12%-ában, összesen 31 ezer családban az édesapa neveli a gyermek(ek)et, 88%-ában, 253 ezer családban pedig az édesanya. Az eltartott gyermeket egyedül nevelő 31 ezer apa összesen 41 ezer gyermeket nevel, a 253 ezer anya 356 ezer gyermeket.

Összességében úgy becsülhetjük, hogy mintegy 240 ezer elvált férfi él külön gyermekeitől, vagyis a teljes magyar népesség közel 2,5%-ának, a férfi-népesség kb. 6%-ának életét közvetlenül érintő kérdéssről van szó.

A jogrendszer a családok felbomlása esetén egyértelműen gyermek- és anyacentrikus, s hasonlóképpen őket veszik oltalmuk alá a társadalmi hagyományok is. A gyermekek tekintetében ez érthető is, azonban az anyák és az apák közötti különbségtétel messze nem mindig indokolt. A jog- és intézményrendszer a legtöbb esetben csak a válás aktusáig követi nyomon a szét szakadt családokat, az elvált férjek, apák válás utáni helyzetével pedig egyáltalán nem foglalkozik, pedig közülük a legtöbben érzelmi és anyagi értelemben egyaránt hátrányos helyzetbe kerülnek.

---

¹ A kutatást a DEMO-STAT Társadalomtudományi, Demográfiai, Statisztikai Szakértő Iroda végezte az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium anyagi támogatásával. A kutatásban való közreműködésért köszönettel tartozom Domokos Tamásnak, Dobossy Imrének, Virágh Eszternek és Zugor Zsuzsannának.

Az elvált apák helyzetét nehezíti, hogy új identitást kell kialakítaniuk, új szerepeket kell tanulniuk (Kissman 1997; Wallerstein–Kelly 1980), amely új szerepek kialakításához – szemben a „hagyományos” családi szerepekkel, amelyekre hosszabb szocializáció útján készülnek fel mind a férfiak, mind a nők – nem állnak rendelkezésre a társadalomban világos minták és nincsenek velük szemben egyértelmű elvárások sem. A válás során a családból kiváló apák saját énfelfogásuk szempontjából lényegesen nagyobb változáson mennek keresztül, mint a gyermekkel együtt maradó anyák. A szerepváltozások komoly negatív hatásokkal járnak. Kimutatták egyebek mellett, hogy a különélő elvált apák gyakrabban küszködnek mentális problémákkal, mint akár a családjukkal élő apák, akár a különélő elvált anyák (Ambrose–Harper–Pemberton 1983; Guttman 1989; Jacobs 1982). Különösen érdekes az apák válás utáni szerepvesztése, ha meggondoljuk, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős közeledés volt megfigyelhető az anyai és az apai szerepek között; megszűnt az apák kizárólagos kenyérkeresői szerepe, és azok közül a családi–háztartási feladatok közül, amelyeket hagyományosan a családanyák végeztek, a korábbinál többet látnak el a családapák. Vagyis napjainkban az apák és az anyák válás előtti családi és munkaerő-piaci szerepe közelebb áll egymáshoz, mint egy-két évtizeddel ezelőtt, ám ezt a változást a jogi szabályozás és a társadalmi megítélés még nem követi.

A kutatás során arra törekedtünk, hogy feltárjuk az elvált apák helyzetét, ezzel is felhívjuk a társadalomkutatók és a politikai döntéshozók figyelmét egy sajátos, sok szempontból kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportra. A kutatás egyebek mellett a „gender”-érzékenység szempontját is szem előtt tartotta, abból kiindulva, hogy nemcsak a nők, hanem a férfiak helyzetében, társadalmi szerepében is olyan sajátosságok figyelhetők meg, amelyeket az adott helyzetnek és szerepnek megfelelő eszközökkel kell kezelni.

Költségvetési korlátok miatt az eredetileg tervezett kutatási tervnek egyelőre csak egy részét tudtuk megvalósítani. A kutatás kvantitatív részében az elvált apák szempontjából elemeztük a válási statisztikákat és a Népeség-tudományi Kutató Intézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálatának első hullámát. Az elvált apák életének azokat a dimenzióit vettük számba, amelyek a mintanagyságot figyelembe véve szerintünk még meglehetősen biztonságosan elemezhetőek. Ebben a tanulmányban a kvantitatív kutatási eredményeket ismertetjük.

A kutatás keretében nem volt módunk részletesen vizsgálni, hogy a válások milyen okokra vezethetők vissza. Kutatásunk kvalitatív részei azonban azt mutatták, hogy megfelelő intézményi háttérrel, tanácsadással, konfliktuskezelési technikák alkalmazásával a válások jelentős része elkerülhető lenne.

2. A válások néhány jellemzője²

Évente kb. 24 ezer, tíz év alatt negyedmillió *kiskorú gyermek* szülei válnak el, súlyos lelki és anyagi helyzetet teremtve mind az egyedül maradó szülők, mind a gyermekek életében.

A felbontott házasságok több mint egyharmadában csak egy közös kiskorú gyermek volt, egyötödében kettő, és kb. 5%-ában volt 3 vagy több gyermek. A kiskorú gyermekek életkorát tekintve több mint egynegyed (28%) azoknak a „gyermekes” válásoknak az aránya, amelyekben a gyermek 6 éven aluli, és 72% azoké, amelyekben a gyermek 7 évesnél idősebb.

A házasság *felbontása iránt indított keresetet* az esetek többségében évtizedek óta a feleség nyújtja be, ám a feleség által kezdeményezett válások aránya az 1960-as évtized és az 1990-es évtized között jelentősen, 50%-ról 70%-ra emelkedett.

Az elvált férfiak *iskolai végzettség* szerinti megoszlásának vizsgálata meglepő eredményeket hozott. A 2003-ban elvált férfiak egyötöde 8 osztályt vagy kevesebbet végzett, kétötödük szakmunkásképző iskolát vagy szakiskolát, egynegyedük középiskolát végzett, 15%-uk pedig felsőfokú végzettségű.

Ismert, hogy a fiatalabb korcsoportokban folyamatosan növekszik az iskolai végzettség, és különösen gyorsan emelkedik a fiatalok között a felsőfokú végzettségük aránya. Ennek fényében meglepő a 30 év alattiak körében a felsőfokú végzettségük alacsony, mindössze 8% körüli aránya. Egy másik váratlan jelenség is kirajzolódik, t.i., hogy minél magasabb életkort tekintünk, annál magasabb a felsőfokú végzettségük aránya. Tekintve, hogy a népesség egészét tekintve éppen ellentétes tendenciát látunk, a fiatalabb életkorokban többen, az idősebb életkorok felé haladva egyre kevesebben vannak a népességben a felsőfokú végzettségűek, ez a jelenség is további magyarázatra szorul.

3. Az elvált apák helyzete

Az elvált apák helyzetének vizsgálata során három célcsoport jellemzőit hasonlítjuk össze. Az elvált és egyedül élő, valamint az elvált, ám a panelvizsgálat első hulláma idején párkapcsolatban élő férfiak helyzetét a házasságban élő férfiak helyzetével vetjük egybe. Mindkét elvált csoportból csak azokat vontuk be a vizsgálatba, akik nem élnek együtt gyermekeikkel a válás után. A

---

² A válások általános jellemzőit a KSH népmozgalmi statisztikája alapján tekintjük át (lásd a KSH Demográfiai Évkönyveinek megfelelő évi kiadványait).

többgyermekesek az elvált apák mindkét kategóriájában lényegében ugyanakkora arányt képviselnek, mint az egygyermekesek. Az elvált apák mintegy fele egygyermekes, 37–38%-uk kétgyermekes és 12–14%-uk három- vagy többgyermekes.

Az elemzést teljességében a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálatára alapozzuk. A vizsgálat módszertanát lásd: Kapitány (2003). A panel szegénységre és deprivációra vonatkozó eredményeit lásd: Spéder–Kapitány (2003).

3.1. Az elvált apák szülői családi háttere

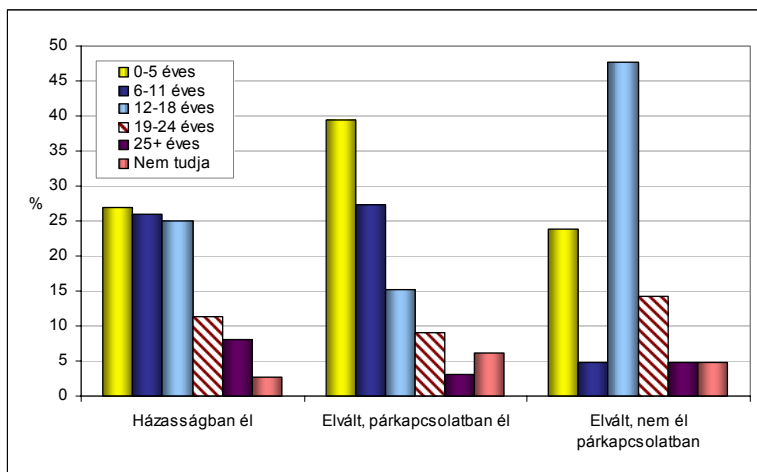
A szülői háttér hatását két dimenzió mentén vizsgáltuk, nevezetesen arra kerestünk választ, hogy a szülők (esetleges) válása hatással van-e a vizsgált csoportok válással kapcsolatos magatartására, illetve arra, hogy milyen különbségek vannak aszerint, hogy a szülők válása az érintett elvált apáknak milyen életkorában következett be.

Az elvált apák között valamivel nagyobb arányban vannak azok, akiknek a szülei különváltak, mint a házasságban élő apák között. Legnagyobb arányban (16%) a párkapcsolatban élő elvált apák között szerepelnek olyanok, akiknek szülei elváltak, a másik két csoportban azonosak az arányok (10–10%). Eszerint tehát a szülői mintának van szerepe abban, hogy a későbbiekben valaki elválik vagy sem, de ezt a hatást további kutatásokkal részletesebben kell még vizsgálni.

A vizsgált csoportokon belül azt is megnéztük, hogy hány évesek voltak akkor, amikor a szüleik elváltak (*1. ábra*). Az életkori csoportokat úgy alakítottuk ki, hogy a gyermekek életének – legalábbis az iskolai életpálya és a felnőtté válás szempontjából – lényeges fordulópontjaihoz igazodjanak.

A házasságban élő apák szüleinek válására a gyermekük felnőtté válása előtti időszak korcsoportjaiban lényegében egyenlő arányban került sor. A párkapcsolatban élő elvált apák szülei nagyobb arányban váltak el gyermekük iskoláskora előtt, a párkapcsolatban nem élő elvált apák szülei viszont inkább gyermekük tizenéves korában váltak el. További kutatásra van szükség annak megállapítására, hogy a gyermek életkora a szülők válásakor milyen hatással van a felnőttkori demográfiai magatartásra.

1. ábra. Az elvált apák életkora saját szüleik válásakor (%)

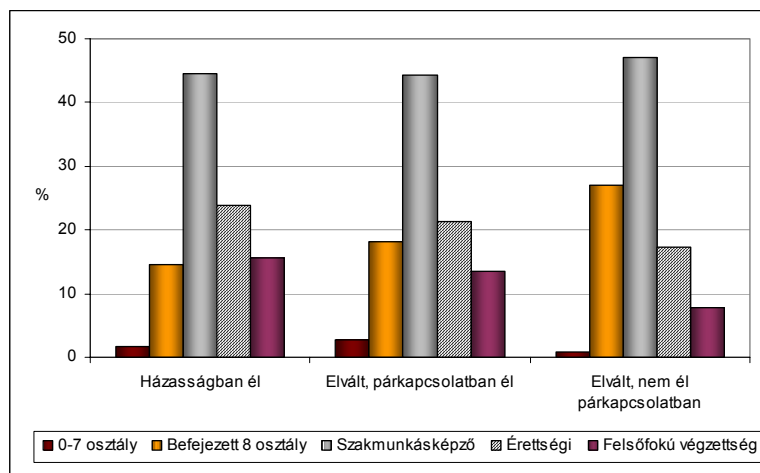

3.2. Iskolai végzettség, munkaerő-piaci jelenlét

A három vizsgált csoportban lényegében azonos a szakmunkásképzőt végzetek aránya. A többi iskolai végzettségi kategóriában érvényesül a házasságban élők–párkapcsolatban élő elváltak–párkapcsolatban nem élő elváltak kontinuum. A 8 általánost vagy annál kevesebbet végzettek a házasságban élők között vannak a legalacsonyabb arányban, a párkapcsolatban élő elváltak között ennél valamivel nagyobb, az elvált és párkapcsolatban nem élő apák között pedig a három vizsgált csoport között a legnagyobb arányban. Az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek előfordulási gyakorisága a három csoportban éppen fordított: mindkét végzettségi kategória a házasságban élők között fordul elő leggyakrabban, a párkapcsolatban élő elváltak között ennél valamivel kisebb, és a párkapcsolatban nem élő elváltak között a legalacsonyabb arányban (2. ábra).

Ezen adatok tükrében elképzelhető tehát, hogy a magasabb iskolázottság valamelyes védelmet jelent a válással szemben. Ennek okait, hatásmechanizmusát további kutatásokkal kell alátámasztani.

2. ábra. Az elvált apák legmagasabb iskolai végzettsége (%)

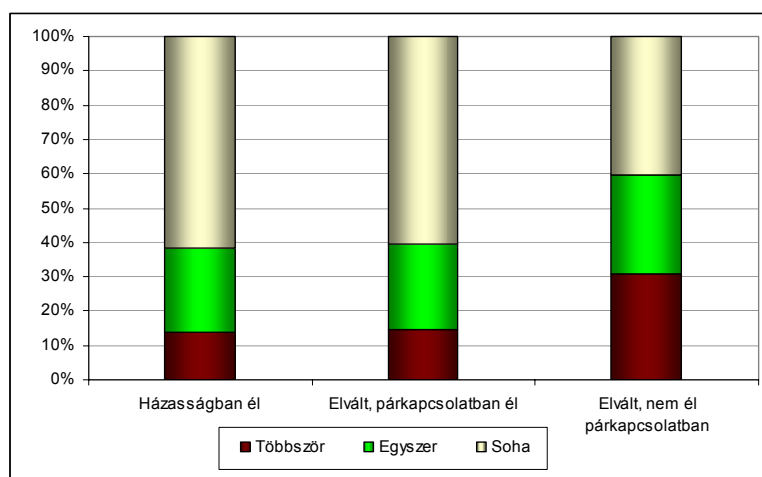
A váláskori munkaerő-piaci státus tekintetében azt tapasztaltuk, hogy a 2003-ban elvált férfiak kétötöde dolgozott a váláskor, a maradék egyötöd lényegében egyenlően oszlott meg a munkanélküliek és az inaktívak között. A demográfiai panel alapján a három csoportra külön-külön is megvizsgálhatjuk, hogy hányan dolgoznak, hányan nem dolgoznak, illetve a dolgozók milyen formában foglalkoztatottak (3. ábra).

A házas apák között közel 14, az elvált és párkapcsolatban élő apák között több mint 14%-ot képviselnek azok, akik életük folyamán többször is voltak munkanélküliek. E két csoport között tehát e tekintetben nincs jelentős különbség. A másik két csoporthoz képest kiugróan magas (31%) viszont a párkapcsolatban nem élő elvált apák között azok aránya, akik életük folyamán többször voltak munkanélküliek. Ennek a fordítottja is igaz: a munkanélkülivé soha nem váltak legkisebb arányban a párkapcsolatban nem élő elvált apák között szerepelnek, a másik két csoportban számottevően kisebb és egymáshoz nagyon közeli az arányuk. A munkanélküliséggel életük folyamán az összeírás időpontjáig egyszer szembesülők aránya lényegében azonos a három vizsgált csoportban.

A munkanélküliség gyakoribb előfordulása minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a párkapcsolatban nem élő elvált apák között a két másik vizsgált csoportnál nagyobb arányban szerepelnek a legfeljebb 8 osztályt végzettek, akik közismerten sokkal kiszolgáltatottabb helyzetben vannak a munkaerőpiacon, mint a magasabb végzettségűek. A felsőfokú végzettségűek alacsony

nyabb aránya e csoportban pedig egyben a legkedvezőbb munkaerő-piaci helyzetű réteg alulreprezentáltságát is jelenti, így szintén a munkanélküliség gyakoribb előfordulásához vezet.

3. ábra. Az elvált apák munkanélküliség-tapasztalata (%)

A demográfiai panelvizsgálat alapján a kutatás jelenlegi fázisában azonban nem kapunk egyértelmű választ arra, hogy a munkanélküliség és az alacsonyabb iskolázottság oka vagy következménye annak, hogy az érintettek között magasabb az elváltak aránya, és hogy az elváltak egyedül élnek válás után.

A kutatás alapján választ kapunk arra a kérdésre is, hogy az adatfelvétel idején volt-e munkája a kérdezetteknek.

E téren is azt láttuk, hogy a párkapcsolatban nem élő elvált apák helyzete a leghátrányosabb, és a kontinuum és érvényesül: a házasságban élők helyzete jobb mint a párkapcsolatban élő elváltaké, akik helyzete viszont jobb, mint a párkapcsolatban nem élő elváltaké.

Azok körében, akiknek van munkája, a stabilitás, a biztonság egyik mutatója a foglalkoztatás formája. E tekintetben a várakozásoknak megfelelően az alkalmazottak dominanciája jellemző mind a három csoportban, azonban arányuk eltér az egyes csoportok között. E tekintetben ismét érzékelhető, a házasságban élők stabilabb és a párkapcsolatban nem élő elváltak sérülékenyebb helyzete, mivel legnagyobb arányban (79,6%) a házasságban élők,

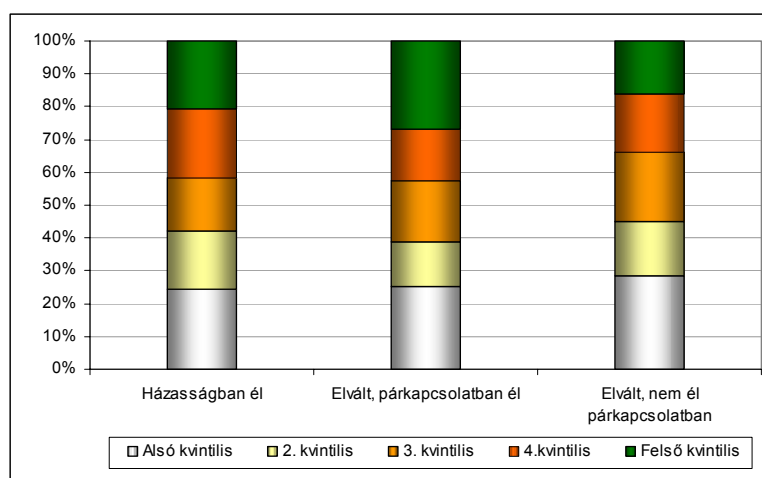

legalacsonyabb arányban (71,1%) pedig a párkapcsolatban nem élő elvált apák között vannak alkalmazottak. A párkapcsolatban élő elvált apák a két másik csoport között helyezkednek el, körükben 76,4% az alkalmazottal aránya. A vállalkozóként vagy társas vállalkozás tagjaként foglalkoztatottak aránya lényegében megegyezik a három csoportban. Komolyabb mértékű eltérés az alkalmi munkából élők között van: a leghátrányosabb helyzetben e tekintetben is a párkapcsolatban nem élő elvált apák vannak, az alkalmi munkából élők körükben több mint 10%-ot tesznek ki, míg a párkapcsolatban élő elvált apák körében az arány 7,3%, a házasságban élő apák körében pedig mindössze 2%.

3.3. Jövedelem, anyagi helyzet, fogyasztás

A háztartás jövedelmi helyzetét ekvivalens jövedelemmel mértük. Az általunk vizsgált csoportok jövedelmi pozíciójának meghatározására a demográfiai panelkutatás teljes sokasága alapján számított jövedelmi kvintiliseket használtuk fel.

4. ábra. Az elvált apák megoszlása a háztartási jövedelmi kvintilisei szerint (%)

A háztartás egy főre jutó ekvivalens jövedelme alapján az elvált apák háztartásai közül többen kerülnek a legalacsonyabb jövedelmi ötödbe, mint a házasságban élő apák háztartásai közül. A legmagasabb ötödbe kerülés szem-

pontjából azonban nem ilyen világos a rajzolat. A párkapcsolatban élő apák háztartási közül több, a párkapcsolatban nem élő elvált apák háztartásai közül kevesebb tartozik a legfelső jövedelmi ötödbe, míg a házasságban élő apák háztartásai a kettő között helyezkednek el (4. ábra).

A háztartások jövedelmi viszonyainak ismeretében becsléseket végezhetünk a szegények arányára nézve is.

A szegénység határát a mediánjövedelem 60%-ában meghúzva a vizsgált csoportok ismét csak jól látható mintázatot alkotnak. A szegények aránya a három csoport közül a házasságban élők között a legalacsonyabb (11,6%), ennél valamivel magasabb a szegények aránya a párkapcsolatban élő elváltak (13,7%) és lényegesen magasabb a párkapcsolatban nem élő elváltak között. Ez utóbbi csoportban a közel 22%-os szegénységi arány jól jelzi a probléma súlyosságát.

A demográfiai panel alapján be tudjuk mutatni az általunk vizsgált csoportok anyagi helyzetét a háztartás felszereltsége alapján is. A következő javakkal való felszereltséget vizsgáltuk: WC, fürdőszoba (vagy zuhanyozó), kert, terasz, erkély, telefon, autó, színes tv, automata mosógép, mosogatógép, videó, számítógép. Ezeknek a megléte az általunk vizsgált csoportok között értékelhető különbséget a WC, fürdőszoba, a telefon, az autó, a színes tv, az automata mosógép, a videó, és a számítógép tekintetében mutat.

Ezen tételek mindegyikére érvényes az, hogy a legkedvezőbb helyzetben a házasságban élő apák, a legkedvezőtlenebb helyzetben a párkapcsolatban nem élő elvált apák, és köztes helyzetben a párkapcsolatban élő elvált apák vannak.

Az országos átlagnak megfelelően az általunk vizsgált csoportokban is igen magas a WC-vel és fürdőszobával ellátott lakásban élők aránya. A telefon hiánya váratlanul magas az elvált apák mindkét csoportjában, az autó hiánya pedig szintén nagyon gyakori az elváltak között. A telekommunikációs és szórakoztató eszközök – színes tv, videó, számítógép – hiánya a kirekesztődés sajátos dimenzióját jelenti. Napjainkban, az információáramlás felgyorsulásának időszakában az ilyen eszközök hiánya nagyobb hátrányt jelent, mint a szokványos háztartási gépeké. E tekintetben különösen a számítógép léte vagy nem léte fontos. Országosan nézve a gyermekes háztartások számítógépes felszereltsége jobb, mint a gyermekteleneké. Az elvált apák tekintetében feltételezhetjük, hogy ha volt a családnak számítógépe, az a gyermeknél maradt.

Az anyagi helyzet sajátos vetülete a lakáshasználat jogcíme. A rendszer-változtatás óta gyökeresen átalakult a lakástulajdon szerkezete. A korábbi tanácsai bérlakások helyett a városokban is a saját tulajdonú lakások uralják a

lakáshasználati palettát. A lakások több, mint 90%-a magántulajdonban van, és kb. 85%-ában a tulajdonos lakik.

Az általunk vizsgált csoportokban a tulajdonosi jogcím csak a házasságban élőkénél olyan magas, mint az országos átlag. A párkapcsolatban élő elvált apák között csak kicsit több mint 50%-ot tesznek ki a saját tulajdonukban lakók, és közöttük viszonylag magas (20%) azok aránya, akik az élettársuk tulajdonában levő lakásban laknak. Ebben a csoportban a legmagasabb a bérelt lakásban lakók aránya is. A párkapcsolatban nem élő elvált apák között lényegesen alacsonyabb a saját tulajdonukban lakók aránya. Ez arra utal, hogy a házastársi vagyontöredék megosztása után a családból kiváló apák jelentős része, kb. egyharmada hosszabb távon sem tud ismét saját lakást vásárolni.

A társadalmi kirekesztettség vagy integráltság fontos tényezője a háztartások közötti szokásos kisebb-nagyobb anyagi támogatás, illetve segítségnyújtás. Ezért ezt érdemesnek tartjuk az elvált apák szempontjából is áttekinteni.

Az adott és kapott támogatások, a segítség, talán nem is elsősorban annak anyagi tartalma és jövedelmi hatása szempontjából jelentős, legalább ilyen fontos szerepe van annak a társas támogatottságnak, amely mind az adott, mind a kapott támogatások mögött meghúzódik. Ezért megvizsgáltuk, mind az adott, mind a kapott támogatásokat.

Anyagi támogatás nyújtása vagy abban részesülés szempontjából nem rajzolódik ki egyértelmű kép. Az ugyan jól látszik, hogy a rendszeres pénzbeli támogatások nyújtását az elváltak valamivel kisebb arányban engedhetik meg maguknak, mint a házások, az alkalmi pénzbeli támogatások és a nagyobb összegű egyszeri támogatások tekintetében azonban nem ilyen tiszta a mintázat.

A kapott támogatások esetén mindhárom csoportban lényegesen nagyobb azok aránya, akik ilyenben nem részesültek. A párkapcsolatban nem élő elvált apák között nagyobb a támogatást nem kaptak aránya, mint a támogatást kaptaké, amit értékelhetünk a társas támogatottság lazulásaként, a tággabb rokonsági kötelek felbomlásaként is.

A nem anyagi jellegű támogatás típusai közül a háztartási munkában, a beteggondozásban, a bevásárlásban, az építkezésben, a ház körüli javítási, szerelési munkákban, valamint a hivatalos ügyek intézésében nyújtott, illetve kapott segítséget vizsgáltuk.

Az elvált apák kedvezőtlenebb társadalmi helyzetét és társas kapcsolatainak gyengülését látszik igazolni, hogy nemcsak a segítségben részesülők, hanem a segítséget nyújtók is kisebb arányban szerepelnek a két elvált csoportban, mint a házások között. A két elvált csoport között is különbség van. A legtöbb támogatástípus esetében az egyedül élő elvált apák között nagyobb

arányban szerepelnek a segítséget nem nyújtók és a segítségben nem részesülők, mint a párkapcsolatban élők között.

A társadalmi kapcsolatok gyengülésére utaló arányok különösen érdekesek, ha a szülőknek nyújtott nem anyagi segítséget nézzük. Azt látjuk ugyanis, hogy még a saját szüleiknek is kisebb arányban nyújtanak segítséget az elvált, különösen az egyedül élő elvált apák, mint a házasságban élő apák.

A társas kapcsolatok és a társas támogatottság alakulását az elvált apák körében további kutatásoknak kellene feltárnia, hogy a társadalmi kirekesztettség ezen aspektusáról is árnyaltabb képet kapjunk.

3.4. Elégedettség, depriváció, egészségi állapot

A rendszerváltás utáni időszak életkörülményeinek alakulását vizsgálva az derült ki, hogy az elvált apáknak általában kedvezőtlenebb irányban változott az élete, míg a családosoaké inkább javult.

Az elvált, egyedül élő apák az átlagosnál borúlátóbban ítélik meg mind jelenlegi életkörülményeiket, mind a jövőben várhatókat, sőt a megérdemelt életszínvonal szintjét is alacsonyabban határozzák meg, mint partnerrel rendelkező apatársaik.

A megkérdezettek egy árnyalt értékelésre lehetőséget adó 10-fokú skálán jelölték meg, milyenek tartják életkörülményeiket. A jelenre vonatkozóan összességében egy közepes szintben (5,7) határozták meg ennek helyét. Legmagasabb életkörülményekről (5,8-as átlagponttal) a házasságban élő apák számoltak be, náluk alacsonyabb szintre helyezték ezt az elvált, de párkapcsolatban élő apák (5,3), de még ennél is kedvezőtlenebb pozíciót jelöltek ki a magányos elvált apák (4,7).

Az életmód összetevőit, s egyúttal az ezek iránti igényt, illetve ezek nélkülözését vizsgálta az a 13 tételből álló kérdéssor, amely a mindennapi életvitel tényezőinek meglétére, illetve hiányára vonatkozott. A válaszokból kiderül, mik azok a dolgok, amelyek nélkülözése mögött anyagi okok állnak, s melyek azok, amelyekre az igény hiánya miatt nem kerül sor. Általánosan azt tapasztalhatjuk, hogy az anyagi vonatkozású tényezőkről leginkább az egyedül élő elvált apáknak kell lemondaniuk, s egyúttal ők azok is, akik azért nem tesznek vagy vesznek meg bizonyos dolgokat, mert nincs is rá szükségük.

Szinte kivétel nélkül minden apa (99%) fogyaszt naponta egy tál meleg ételt. Nagy a különbség viszont az újság előfizetését vagy megvásárlását illetően. Ezt a házasságban élő apák háromnegyed része megteszi, az elváltaknak pedig csak valamivel több mint fele, s köztük aki nem teszi, az elsősorban azért, mert anyagilag nem engedheti meg magának. Majdnem minden máso-

dik apa mondta, hogy elég időt tud szakítani saját magára, élni tud hobbijának, kedvteléseinek. E téren nem volt számottevő különbség az apák három különböző csoportja között.

Szintén az apák közel fele számolt be arról, hogy hetente legalább egyszer olvas könyvet, szépirodalmat. Ez valamivel kevésbé jellemző az egyedül élő elvált apákra, s körükben, aki nem olvas, az elsősorban azért nem, mert nem is igényli.

Alapvetően anyagi okokra vezethető vissza, hogy az apák jelentős része, közel fele nem tud félre tenni havonta legalább 5 ezer forintot. Az életvitelt jelző tényezők közül ez az első, amelyet többen nem tesznek meg, mint ahányan megtesznek. Míg azonban a takarékoskodásra a családos apák 44%-ának, a párkapcsolatban élő elvált apák 49%-ának nincs módja, addig az egyedül élő elvált apák 57%-a nem tud félre rakni.

Szintén nagyobb azok hányada a mintában, akik nem üdülnek, nyaralnak évente (44%), mint azoké, akik megteszik ezt (38%). A különbség a különböző apacsoportokban szembeötlő: a családos apák 44%-a mond le erről anyagi fedezethiány miatt, az egyedül élő elvált apáknak viszont már 59%-a nem engedheti meg magának ezt a luxust.

Kevésbé függ össze az anyagi jóléttel a sportolás szokása, igénye. Nincs is ebben lényeges eltérés a különböző típusú apák között. Összességében az elvált apák kb. egyharmada az, aki rendszeresen, hetente legalább egyszer aktív testmozgást, sportot végez.

Új ruhák rendszeres vásárlását nagyjából minden harmadik megkérdezett apa engedheti meg magának, és kb. ugyanennyien mondanak le róla anyagi okok miatt. S mivel az anyagi problémák leginkább az egyedül élő elvált apákat sújtják, nem meglepő, hogy körükben ritkább ez a szokás.

A barátok meghívása havonta legalább egyszer egy vacsorára leginkább a családos apákra jellemző, s legritkábban a magányos elvált apáknál fordul elő, akik elsősorban anyagiakkal magyarázzák ennek a társas szórakozásnak a hiányát.

A legtöbben nem engedhetik meg maguknak, hogy amikor kell, lecseréljék elöregedett bútorikat (44%). Figyelemre méltó azonban, hogy sokan ezt nem anyagi fedezet hiányában nem teszik, hanem mert állításuk szerint nincs is szükségük rá. Míg azonban ez az igényhiány a családos és az elvált, de párkapcsolatban élő apák csupán egynegyedénél, addig a magányos elvált apák több mint egyharmadánál mutatkozik.

Több mint kétszer annyian vannak, akik anyagi okok miatt nem tudnak elmenni havonta egyszer egy vendéglőbe (30%), és közel ugyanennyien, akik nem is igénylik ezt (27%), mint ahányan ezt meg tudják tenni (13%). Az

egyedül élő elvált apák az átlagosnál is gyakrabban hivatkoztak arra, hogy nekik nem telik erre.

Kevésbé anyagi összefüggésben jelenik meg a havonta egy-két alkalommal történő kulturális kikapcsolódás. Mégis igen kevesen vannak, akik színházba, múzeumba, koncertre járnak (9%), s jóval többen, akik valamilyen ok miatt nem teszik ezt. Ebben a kérdésben is az egyedül élő elvált apák jelezték leggyakrabban (30%), hogy nincs szükségük a szórakozásnak ilyen formáira.

A kutatás igazolta azt a feltételezésünket, hogy az elváltak körében gyakrabban fordul elő valamilyen egészségi probléma. Az elváltak mindkét csoportjában nagyobb azok aránya, akik olyan mértékű egészségi problémával, betegséggel vagy rokkantsággal küszködnek, amely mindennapi tevékenységükben gátolja őket. Az elváltak két csoportja között is jelentős különbséget találunk, a párkapcsolatban élők helyzete ebből a szempontból is kedvezőbb, mint a párkapcsolatban nem élőké.

Az sem közömbös, hogy az egészségi problémákkal küszködők betegsége milyen súlyos. A három vizsgált csoport összességében egynegyedét súlyosabban gátolja egészségi problémája. Nemcsak az egészségi problémával küszködők, hanem közöttük a tevékenységükben súlyosabban gátoltak aránya is magasabb az elváltak, és ezen belül is legmagasabb a párkapcsolatban nem élő elváltak között.

Az egészségügyi problémák súlyosságának fokmérője a gyógyszeresedés is. A gyógyszeresedés tekintetében kutatásunk szempontjából a legjelentősebb eredmény, hogy a párkapcsolatban nem élő elvált apák között a legnagyobb az orvos által felírt gyógyszert szedők aránya (32%), míg a másik két csoportban alacsonyabb és egymáshoz közeli ez az arány.

Az egészségi állapot szubjektív megítélése során az egyedül élő elvált apák csoportja volt a legelégedetlenebb. Egy 10-fokú skálán ők 6,2 pontra értékelték egészségi állapotukkal való elégedettségüket, míg a párkapcsolatban élő elvált apák és a házas apák esetében a megfelelő skálapontszám 6,9, illetve 7,2 pont volt.

3.5. Elszigeteltség, magányosság, bizalom és jövőkép

A közérzetet számos tényező befolyásolhatja. Ezek közül külön vizsgáltuk azokat, amelyek az elvált apák esetében – jellegzetes helyzetükből adódóan – meghatározó szerepet játszhatnak. Olyan állításokkal való egyetértést, illetve egyet nem értést vizsgáltunk, amelyek a mindennapokban való elszigeteltség, magányosság, támaszkeresés helyzeteiről szólnak, és megnéztük, mennyire jellemzik ezek az apák különböző csoportjait. Talán nem meglepő, hogy az

elvált apák közül elsősorban az egyedül élő elváltak szenvednek jobban a magányosság érzésétől, ők hiányolják elsősorban azt a társat, akivel beszélgethetnek mindennapi problémáikról, akikre mindig támaszkodhatnak. Ők érzik gyakrabban úgy, hogy senkit nem érdekel, amit mondanak, és az ő életükből hiányzik leginkább a meghittség, a melegség.

A családjukkal élő apák, és hasonlóképpen a párkapcsolatban élő elvált apák körül is általában mindig van valaki, akivel beszélgethetnek mindennapi problémáikról, s csak töredékük (3–4%) esetében bizonyult igaztalannak ez az állítás. Jóllehet az egyedül élő elvált apák többsége is meg tudja osztani gondjait valakivel, de körükben már közel egyharmad (30%) azok aránya, akik hiányolják ezt a személyt.

Szintén a magányos apáknál fordul elő leggyakrabban, hogy szükség esetén sem tudnak senkire se támaszkodni. Míg körükben majdnem minden negyedik válaszadó panaszkodott erre, addig a párkapcsolatban – akár házastárssal, akár elváltan, de élettárssal – élő apáknak csak egy kis hányadára jellemző ez.

A társ fizikai közelségének hiányából adódó hátrányok természetesen leggyakrabban jelentkeznek az egyedül élő elvált apák körében. Azonban olyan negatív életérzések, jelenségek is tetten érhetők náluk, amelyek csak közvetve, áttételesen vezethetők vissza a fizikai egyedüllétre. Ez pedig arra utal, hogy a hátrányos helyzet kumulálódik, és további számos – elsősorban lelki, pszichikai – hátrány megalapozójává válik.

A meghittség és a melegség hiányával is elsősorban a magányosan élő elvált apák szembesülnek (közel háromnegyed részük). Ugyanezt a házasságban élő apák közül csak minden tizedik, az élettársi kapcsolattal rendelkező elvált apák közül pedig kb. minden ötödik állította.

Nem csoda, ha a partner és a gyerekek fizikai közelségének hiányában és az ezáltal is meghatározott negatív életérzésekkel a társ nélkül élő elvált apák többsége (61%) magányosnak érzi magát. Kevésbé gyakori ez a magányosságérzés az élettársra talált elvált apák körében (15%), és mindenki másnál ritkább ez a házastárssal és gyermekekkel együtt élő apák esetében (10%).

A fent elemzett adatok tanúsága szerint az egyedüllét számos negatív életérzést vált ki. A magányos apák lelki egyensúlya felborul az elszigeteltségből fakadóan. Mégsem mondható el róluk, hogy általában az emberekbe, a társadalomba vetett bizalmuk jobban megingott volna, mint másoké.

A felmérés eredménye azt mutatja, hogy az apák általában – függetlenül attól, hogy elváltak-e vagy sem, egyedül élnek-e vagy társsal – meglehetősen bizalmatlanok a környező társadalommal szemben. Az összes megkérdezett több mint kétharmada ugyanis azt állította, hogy „*az ember nem lehet elég óvatos a többi emberrel kapcsolatban*”, és csak egyharmaduk véleménye volt

pozitív ezen a téren: ők úgy vélték, hogy „a legtöbb emberben meg lehet bízni”.

Az elvált, egyedül élő apák ebben a kérdésben is, mint megannyi másban valamennyire külön csoportot alkotnak mind a házasságban, mind az elváltként párkapcsolatban élőkhez képest: ők valamivel kevésbé bíznak másokban (21%), és valamennyivel több köztük az óvatos (74%).

Erőteljes különbségek fedezhetők fel az apák csoportjai között magabiztosságukat, önbizalmukat, jövőképüket illetően. Az egyedül élő elvált apákra nagymértékű lemondás, kevés önbizalom, borúsabb jövőkép jellemző, mint a házasságban élő vagy élettársi kapcsolatban élő elvált apákra. Az apák általában bíznak a jövőben, de ez a bizakodás nem független attól, hogy milyen családi körülmények között élnek. A házasságban élő apák túlnyomó többségére (86%) igaz, hogy többé vagy kevésbé, de bízik a jövőben. A párjával élő elvált apákra ez valamivel kevésbé jellemző (81%), de legkevésbé azokra az apákra, akik magányosan élnek: nekik már csak 71%-uk tekint bizalommal a jövő felé.

Nagymértékű eltérés tapasztalható az apák között abban a vonatkozásban, hogy mennyire bizonytalanok, tétovák az élet dolgaiban. Azt az állítást, miszerint „manapság annyira komplikált az élet, hogy leggyakrabban nem is tudom, mitévő legyek”, a magányos elvált apák több mint fele (56%) tartotta – teljesen vagy inkább – igaznak magára nézve, míg ugyanezt a párkapcsolatban élő elvált apáknak 46%-a, a házasságban élő apáknak viszont csak 41%-a vallotta magáról.

Az erkölcsi kérdéseket illetően konzervatívabbnak mondhatók a családfői szerepet betöltő apák. Jóllehet a megkérdezetteknek általában a túlnyomó többsége vélekedett úgy, hogy „aki vinni akarja valamire az életben, az rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”, de a házasságban élő apák körében az érvényesülésnek ez a megoldása kevésbé volt népszerű (74% mondta igaznak), mint az elvált apák körében (80, illetve 82%).

Az utolsó 10 év életkörülményei alakulásának értékeléséhez hasonlóan bizonyult az apák általános elégedettsége életükkel. Legboldogabbnak a házasságban élő apák mondhatók, legkevésbé pedig az egyedül élő apák.

Egy 10-fokú skálán értékelve életük eddigi alakulását, a közepesnél valamivel alacsonyabban (4,9) jelölték meg elégedettségük mértékét az egyedül élő elvált apák. Náluk jobb sorsról számoltak be azok az elváltak, akik párkapcsolatot alakítottak ki (5,7). Mindkét csoportnál azonban lényegesen elégedettebbek múltjukkal azok az apák, akik nem váltak el gyermekeik anyjától és házasságban élnek (6,7).

Jövőbeli kilátásaikat illetően csak az elvált apák mondhatók bizakodónak, köztük is inkább a magányosan élők. Eddigi életük alakulásához mérten

ugyanis kedvezőbbnek gondolják jövőbeli sorsuk alakulását (5,4). Ebben a kérdésben a házasságban élő apák pesszimizistának mutatkoztak: eddigi életükhöz képest valamivel rosszabbra számítanak a jövőben (6,4). Azt is látjuk ugyanakkor, hogy a három csoportot egymáshoz viszonyítva a jövőbeli kilátásokat illetően a házasságban élők optimistábbak a párkapcsolatban élő elváltaknál, és jövőjüket tekintve legpesszimizistábbak az egyedül élő elváltak.

4. Összegzés

Elemzésünk rávilágított, hogy az elvált apák helyzete a vizsgált dimenziókban általában kedvezőtlenebb, mint a házasságban élő apáké. A hátrányos helyzet részben oka, részben következménye a válásnak. Az elvált apák a házasságban élő apáknál kevésbé iskolázottak, rosszabb a munkaerő-piaci pozíciójuk, rosszabbak a jövedelmi viszonyaik, magasabb közöttük a szegények aránya, rosszabbak a lakásviszonyaik, alacsonyabb színvonalú a lakásaik felszereltsége, tartós javakkal való ellátottsága, rosszabb a kényelmi javakkal való ellátottságuk, rosszabb az egészségi állapotuk, és gyengébbek az adott és kapott segítségben, támogatásokban megnyilvánuló társas kapcsolataik. Az elvált apák tehát az általunk vizsgált dimenziókban kirekesztettebbek, mint a házasságban élő apák. Emellett azt is megállapítottuk, hogy az elváltak életük eddigi alakulásával kevésbé elégedettek, jövőbeli kilátásaikat illetően pedig pesszimizistábbak a házasságban élőkénél. A társadalomba, az emberekbe vetett bizalom tekintetében hasonló eredményre jutottunk. Kutatási eredményeink ezen túlmenően rávilágítottak, hogy a hátrányos helyzet kumulálódik, és további számos – elsősorban lelki – hátrány megalapozójává válik.

IRODALOM

- Ambrose, P. – J. Harper – R. Pemberton 1983: *Surviving divorce: men beyond marriage*. Sussex: Wheatsheaf Books.
- Guttmann, J. 1989: The divorced father: a review of the issues and the research. *Journal of Comparative Family Studies*, vol. 20, no. 2, 247–261. p.
- Jacobs, W.C. 1982: The effects of divorce on fathers: an overview of the literature. *American Journal of Psychiatry*, vol. 139, no. 10, 1235–1241. p.
- Kapitány B. 2003: Módszertani dokumentáció. *Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.
- Spéder Zs. – Kapitány B. 2003: Szegénység és depriváció. *Életünk fordulópontjai. Műhelytanulmányok 1.* Budapest: KSH Népeségtudományi Kutató Intézet.

- Kissman, K. 1997: Noncustodial fatherhood: research trends and issues. *Journal of Divorce and Remarriage*, vol. 28, no. 1/2, 77–88. p.
- Wallerstein, J. S. – J. B. Kelly 1980: Effects of divorce on the visiting father-child relationship. *American Journal of Psychiatry*, vol. 137, no. 12, 1534–1539. p.